

Колкото и изненадващо да звучи темата за сталинизацията и последвалия период на „размравяване“ през 40-те и 50-те години на XX век в България може да намери актуални паралели и логични изводи със сегашната ситуация в страната. Пример за това колко полезен учител може да е историята дава председателят на Държавна агенция „Архиви“ доц. Мартин Иванов. Той отговаря за въпроси на сайта desebg.com по повод [общия проект с комисията по досиетата](#) за изследване на периода на десталинизация в България, по който двете институции подготвят научна конференция, изложба и документален сборник.

Г-н Иванов, важно ли е обществото и особено за по-младите хора, които днес протестират, да знаят какво се е случило в близкото минало, и за един такъв период като сталинизацията и годините на развенчаване на култа към личността след смъртта на Сталин през 1953 г.?

- Днес, докато пътувах, слушах по радиото речта на президента Росен Плевнелиев в Народното събрание (интервюто е взето на 27 февруари 2013 г., когато държавният глава направи специално обръщение в парламента, б. а.). Направи ми впечатление, че той завърши първата част от изявлението си с това, че историята трябва да се познава, тъй като има очевидни спекулации с миналото. За съжаление изглежда има доста хора, които не са внимавали достатъчно в часовете по история. Друг е въпросът, доколко тези периоди на сталинизацията и десталинизацията, за които говорим, се изучават подробно в училище.

Лично аз имам известни резерви по отношение на това доколко изобщо е имало десталинизация в България като сериозен процес. Това не означава, че режимът през 40-те години, началото на 50-те години и през 70-те и 80-те години, от които вече имам

Написано от Христо Христов
Вторник, 05 Март 2013 16:32

личен спомен, е един и същ. Но основните механизми на управляване на властта са запазени през целия период от време. Съществени промени не са правени, ако изключим само известното омекотяване на репресивната част на режима. Две са причините, според мен, на това смекчаване. Първо, партийният елит си дава сметка, че търсенето на враг с партиен билет води до ерозия на доверието и изобщо към комунистическата партия. И второ, след десетина години репресии и след избиване на цвета на нацията, очевидно страхът се е просмукал достатъчно добре в социалния организъм, за да не се налага повече репресията да се практикува така масово и видимо.

Винаги съм си мислил в подобни ситуации за едно много интересно наблюдение на португалския посланик в София Луис Гонзага Перейра в навечерието на 1989 г. Неговите спомени излязоха някъде в края на 90-те години. Той идва в София от Куба. Онова, което му е направило най-силно впечатление е как тук репресивните органи не се забелязват на видими места – по улиците няма въоръжени хора, няма видим контрол. Това са неща правят впечатление и според г-н Перейра явно режимът вече достатъчно добре е овладял обществото, за да не му се налага да демонстрира репресивната си мощ.

Именно този страх наблюдавахме и в началото на 90-те години. Не бих се изненадал, ако поне част изборната победа на БСП през юни 1990 г. могат да бъдат обяснени през страха. Споменът за този страх, насаден по един смазващ начин в края на 40-те и началото на 50-те години, се оказва, твърде дълго жив. Ако си смазал един човек от бой, не е необходимо всеки ден да му показваш тоягата.

Когато говорим за българската десталинизация, желая да сложа тази „щипка сол“ ясно да се разбере, че не става въпрос за някаква структурна промяна в режима. И това е така, защото при всеки един по-притеснителен момент режимът веднага възстановява репресиите, а в някои случаи – дори и лагерите. Вижте например какво става след събитията в Унгария 1956 г., след събитията в Чехословакия... През 80-те години, както е известно, лагерът в Белене отново е отворен, за да поеме съпротивляващите се на „възродителния процес“ български турци и техните поддръжници.

Живков не се поколеба да използва силата на Държавна сигурност и при

разпръсването на демонстрациите на „Екогласност” пред „Кристал” през есента на 1989 г.

- Да, тогава всъщност беше създаден един нов топос на демонстрациите. Градинската е родното място на повечето опозиционни политически партии, чиито представители се събираха там в началото след 10 ноември 1989 г. Разбира се, това е в кръга на шегата. След 50-те години режимът е свършил основното и вече може да си позволи да сложи на железния си юмрук една кадифена ръкавица и само при нужда да повдига крайчеца на ръкавицата, за да припомня на хората кой е господарят.

Вие сте един от историците, които са изследвали подробно [икономиката през периода на сталинизация](#).

Днес чуваме гласове от улицата, а и от някои политици с призив за национализация на монополи, а през периода, който коментираме в миналото БКП по съветски модел извършва национализацията, унищожават частната собственост и изземват земята. До какво води тази политика в икономически план?

- Знаете ли, наскоро слушах един правдив коментар, че чуваме гласове да се одържавят монополите от същите хора, които твърдят, че не вярват на държавата. Има едно сериозно вътрешно противоречие. Може би става въпрос и за различни гласове. Едни, които не вярват на държавата и други, които ѝ вярват твърде много. Вероятно ние сме още твърде близко до събитията, за да може да ги обясним. Колкото до въпроса ви за икономиката в исторически план, да, действително икономиката изцяло е одържавена през 1947 г. оставени са малки островчета. Позволено е някои лекари да имат частна практика, позволени са някои от дребните услуги – поправка на дрехи, на обувки и т.н.

Наскоро в една от телевизиите направиха паралел между 19 май 1934 г. и днешното време. Връщайки се назад обаче си припомних, че обратно на днешните протести през 1934 г. апелът е бил да се създадат държавни монополи. В манифеста си правителството на Кимон Георгиев се обявява за държавни монополи в търговията, в изкупуването на тютюна, на зърнатата реколта. Трябва да се има предвид, че още през 1930 г. едно сравнително либерално правителство на Андрей Ляпчев въвежда зърнен монопол под името дирекция „Храноизнос” за изкупуване и търговия със зърнени храни.

В обществото ни има една сериозна етатистка тенденция, която продължава и до наше време. Разликата обаче е, че времето е коренно различно. И ако през 30-те години на XX век етатизъм вее и от Новия договор на Рузвелт, да не говорим и за Германия, Италия и СССР, то днес това не е така. Разбира се, имаше опити, особено в началото на сегашната криза, да бъде възроден кензианизмът, държавната намеса в един по-умерен от социалистическия тип вариант. Тези тенденции обаче не се наложиха. До колкото мога да следя събитията даже напротив. Всички рецепти, които се предлагат не само в Гърция, но и в целия свят са точно обратни – стягане на коланите, ограничаване на разходите и премахване на дефицита.

Но в същото време не може да се отрече, че в българското общество има една носталгия към управлението на БКП преди 1990 г., когато на хората им се втълпяваше, че партията-държава се грижи за всичко, че може да решава всички проблеми.

- Със сигурност има такава соцносталгия. Друг е въпросът какво е съотношението между двете съставки на носталгията. От една страна говорим за носталгията по времето, когато родителите ни са били млади и всичко изглеждало лесно. Но на второ място все още обществото ни не изживяло напълно своите доиндустриални, полупатриархални нагласи. Тази обвивка се разчупва, но отнема време. Българското население става градско едва в края на 60-те началото на 70-те години на XX век. Говорим само за едно-две поколения назад. Необходимо е време да се промени начина на мислене.

След смъртта на Сталин през 1953 г. на българската политическа сцена излиза фигурата на Тодор Живков, сталинист дотогава, и първи борец срещу култа към личността, веднага след като от СССР задухва вятъра за развенчаване на Сталин при Хрушчов.

Написано от Христо Христов
Вторник, 05 Март 2013 16:32

- Кулоарните слухове, фиксирани в някои спомени, твърдят, че тогава той е бил най-приемливата фигура като един по-слабограмотен човек без особени претенции. Всички са виждали в лицето му една преходна фигура, която лесно ще се поддава на ръководене и манипулиране. Нещата се случват по коренно различен начин. Живков плавно, в разстояние на един 10-годишен период успява да овладее абсолютно изцяло властта и да изгради един стабилен режим, центриран около него. Неслучайно неговият портрет беше навсякъде по стените. Почти до последните месеци режимът му изглеждаше непоклатим. Вътрешната опозиция срещу Живков е създадена най-вероятно с акуширането на съветския посланик в София.

Как една такава съвместна инициатива с комисията по досиетата ще помогне да се покаже тази част от миналото?

- Мисля, че и двете институции – Държавна агенция „Архиви” и комисията по досиетата имаме точно тази роля. Нашата задача не е само да съхраняваме архивите и миналото в тях за малкото експерти-историци, които ще се престрашат да надникнат в тях. Мисията ни е да популяризираме това, което имаме, защото историята е важен учител за всичко, което се е случило до този момент. Може би звучи малко наивно, но се надявам, че тя би могла да ни предпази от това да повторим някои грешки в миналото. Казвам малко наивно, защото не е много сигурно дали се учим от собствените си грешки, да не говорим за грешките на нашите родители.

Целта на подобно сътрудничество е именно да можем да подберем и съберем най-интересните и най-ценните документи, свързани с този период през 50-те години до началото на 60-те на десталинизация, а може да го наречем и на живковизация. Преходът от класическия тоталитарен режим към един малко по-мек, но в никакъв случай не и демократичен режим. Дискутирали сме няколко форми на сътрудничество. На първо място ще бъде организирана съвместна документална изложба. Част от документите ще влязат в един документален сборник. Той ще съдържа както партийни документи от БКП и не само на Политбюро, а и такива на местни партийни организации в страната, защото е много интересно как нещата, които се случват горе се отразяват долу на място. В него ще има документи от системата на тоталитарните служби.

На трето място планираме една конференция, която ще се състои през 2014 г., на която

Мартин Иванов: Страхът от терора при сталинизма се е запазил до началото на 90-те години

Написано от Христо Христов
Вторник, 05 Март 2013 16:32

на базата на тези нови документи да се надяваме колегите историци да формират задълбочени и интересни виждания за този период от нашето близко минало.